

ХРИСТО БОТЕВ И АДАМ МИЦКЕВИЧ

Ангел Тонов

Въпросът за творческата история на „Моята молитва“ на Хр. Ботев, за подтиците и влиянията за нейното написване не е нов в нашата литературна наука и вече е бил предмет на научни спорове и изследвания.¹ Пръв Ив. Хаджов допуска възможността за наличието на чуждо влияние върху написването на „Моята молитва“ — на стихотворението на Вяземски „Руский бог“. Според Хаджов в руската творба е изобразен „богът на заблудителите — охолници, на всичко мрачно и грозно в руската земя, на физическата и духовната мизерия в нея“.² Такъв е според него и богът в „Моята молитва“ на Ботев. По-нататък той открива в двете творби съвпадение от формално естество — „движението на ударението у княз Вяземски има издържана хорейна стъпка (—'), а у Ботева ударението предпочита последната сричка“.³ Известна близост посочва и в размера на стиховете — и при двамата поети стиховете са осемсрични (4+4).

В съдържанието обаче Хаджов открива съществени различия: „Още в началната фраза Ботев посочва по-широко предмета на своето произведение. Ботев след характеристиката на бога се освобождава от него и с просветлена душа минава към чертите на положителното, минава към своята молитва.“⁴ На тезата на Хаджов за наличието на контакти между творбите на Вяземски и Ботев възразява М. Димитров. Той не приема изложените от Хаджов формални сходства за надежден критерий, че съществува влияние върху българската творба, а го търси в съдържанието, където и според двамата изследвачи то липсва.⁵ По този начин М. Димитров категорично отхвърля предположенията на Хаджов за близост между стихотворенията на Вяземски и Ботев.

Г. Бакалов открива влиянията върху „Моята молитва“ в друга посока — идеите на Френската революция. За него „богът на разума у атеиста Ботев е само поетическа фигура, а съвсем не някакво мистично същество, както у деистите на Френската революция“.⁶ Той също не приема приведените от Ив. Хаджов сходства в размера на „Руский бог“ и на „Моята молитва“ за доказателство, че е налице контактна близост между двете творби. „Но в случая и дума не може да става за някакво подражание Ботево — толкова съдържанието на тия две стихотворения коренно се различава. От лекия хумор на руския поет над дворянска Русия до дълбоко изказаната героична клетва да положи живота си за делото на революцията разстоянието е колкото от небето до земята.“⁷ И Бакалов, и М. Димитров отхвърлят формалните

¹ Ив. Хаджов, Ботев и свободолюбивата руска поезия в негово време. — Обществена мисъл, 1923, кн. 3, с. 154—166; Г. Бакалов. За влиянията върху Ботевата „Моята молитва“. Избрани произведения. Т. I. С., 1963; М. Димитров. Христо Ботев. Идеи—личност—творчество. С., 1946.

² Ив. Хаджов. Цит. книга, с. 160.

³ Пак там, с. 161.

⁴ Пак там.

⁵ М. Димитров. Христо Ботев. Идеи — личност — творчество, с. 69.

⁶ Г. Бакалов. За влиянията върху Ботевата „Моята молитва“. Избрани произведения. Т. I, с. 64.

⁷ Пак там, с. 65.

сходства като доказателство за подражание от страна на Ботев и приемят, че в съдържанието си Ботев е различен от своите предходници. Те стигат до извода, че съдържанието и идеите на стихотворенията са по-сигурен белег за наличието на въздействие, но в случая и в двете стихотворения те са коренно различни. В края на статията си Бакалов категорично заявява: „Ние не познаваме в световната литература произведение, което да напомня Ботевата „Моята молитва“ и от което той би могъл да се възползува.“¹ Отбелязвам тази мисъл на Бакалов, защото тя се подкрепя и от М. Димитров и към нея ще се върнем по-късно в настоящата работа.

М. Димитров доразвива предположението на Бакалов, че върху „Моята молитва“ са оказали влияние идеите на Френската революция, изхождайки от съобщението на Каравеловия вестник „Свобода“, че във френски и немски вестници са напечатани две френски молитви, познати на всеки французин, молитвите „Отче наш“ и „Верую“. „Първата от молитвите започвала със стиха: „Не ти, що си в небесата. . .“ Обнародването от Каравелов френско Верую е дало повод на нашия поет да напише свое „Верую — Символ-верую на българската комуна“. . . Може би Ботев отива от „Символ-верую“ към „Моята молитва“. Докато поводът е обикновено поетическа изповед, „Моята молитва“ е поетическо произведение, което по дълбочина и изразителност стои отделно не само у нас, но доколкото ми е известно, в европейската литература.“² Той стига до извода, че най-вероятен повод за написването на „Моята молитва“ са споменатите във в. „Свобода“ френски творби — молитвата и веруюто.

Несъмнено разсъжденията на М. Димитров относно възможността за идеен подтик от страна на двете френски творби за замисъла и написването на Ботевото стихотворение са правилни. Още повече, че М. Димитров ги разглежда само като внушение за възникване на идеята у Ботев да напише „Моята молитва“, без да посочва по-нататък близост в композицията или в идейното им съдържание. В подкрепа на тези мисли ще приведа и разсъжденията на П. Динев: „Към казаното от М. Димитров трябва да се добави, че действително тук се касае само за повод повече с оглед избора на формата — избор на молитва към бога.“³

Нашият поет е създал стихотворение, което е напълно оригинално по съдържание и художествено въздействие, но подтиците за написването му ще да имат и друг характер — трябва да ги търсим не само във възможното въздействие на посочените дотук творби, но и на други поетични творби от тази епоха. След направения преглед на досега познатите предположения за възможното влияние върху написването на „Моята молитва“ трябва да се върнем отново към мисълта на Г. Бакалов и М. Димитров, че те не познават в световната литература произведение, което да напомня Ботевата творба и от което той би могъл да се възползува. През 1861 г. Г. Раковски в „Дунавски лебед“ публикува превод на едно полско стихотворение, озаглавил го „Boze! coś Polske“ (Боже, какво става с Полша?),⁴ в което полският поет се обръща с молба към бога да възкреси изгубената свобода и независимост на Полша: „О, всесветий боже, с всемогъщата воля на когото е станал и стои този свят, избави Полша на всегда от робството и помогни на честните юноши в плановете им, към твоя престол въздига се нашата смирена молба! Не оставяй да ни се изгуби отечеството! О, боже, който сдробяваш с десницата строжайшаго права железните скиптри на царете на тоя свят, уникваш на нашите люти врази пагубното им намерение, а възбуди звездата на надеждите в нашите полски сърца. Не оставяй да ни се изгуби отечеството!“ Молбата към бога да помогне за сбъдването на мечтите на юношите, да възроди надеждите и да помага да не се изгуби отечеството им ни напомня сходни моменти от идейното съдържание на Ботевата „Моята молитва“.

¹ Г. Бакалов. Цит. съч., с. 65.

² М. Димитров. Цит. съч., с. 270.

³ П. Динев. Възрожденски писатели. С., 1962, с. 308.

⁴ Г. Раковски. — Дунавски лебед, бр. 46 от 26. авг. 1861. Вж. по-подробно за авторството и историята на творбата у Е. Георгиев. Българо-полските литературни връзки в епохата на Българското възраждане. — Год. СУ, ФФ, т. I, 1955, с. 574—575. Е. Георгиев цитира в оригинал първите три строфи.

Пак същата година в сп. „Български книжици“, бр. 22, срещаме прозаичен превод на полското стихотворение „Хорал“ от Корней Уейски.¹ Стихотворението има пет строфи и ще приведем само няколко откъса, които по идейна насоченост са близки до Ботевото стихотворение: I. „С дима и пожарите и на кръта на нашите братя се подема глас към тебе, господи. . .“ V. „И под водителството на твоя арахангел ние ще тичаме на кървава борба. Ние ще отърсим сърцата си на нашите заблудени братя, кръщението на свободата ще умие погрешките им.“

И при двамата поети — полския и българския, общото е в широката картина на страданията на поробените народи, заради които поетите се обръщат към бога и желанието им да се вдигнат на кървава борба за освобождение от робството.

Близко по дух и съдържание с Ботевата творба е и публикуваното във в. „Свобода“ стихотворение „Иван Хус“ с подзаглавие „Из Т. Шевченка“.² В съдържанието му срещаме твърде сходни моменти с идейното съдържание на „Моята молитва“. Началото на стихотворението също разкрива страданията на измъчения народ, причинени от угоените калугери. И понеже простите хора са забравени от духовенството, останали са без защитник и водач, лирическият герой се обръща от тяхно име към бога с молба-въпрос:

. . . Боже, боже!
Ще ли дойде велики час
на небесната кара?
Ще ли строшим трите корони
гордата тиара
ще разбием! . . . благослови, —
Не за мъст и за мъки, —
благослови, ти мой боже,
слабите ми ръце.

Обръщението на лирическият герой към бога: „мой боже“ съдържа желанието му за борба срещу виновниците за страданията — тримата императори (както е у Мицкевич) и римския папа — олищтворение на религията. Божият благослов освещава правото на народите да се борят за своите поругани човешки права и защитава правдата и свободата. Близостта в обръщението към бога в цитираното стихотворение и у Ботевото, сходството във финала, твърдението, че борбата ще се води за разбиването на робските вериги и за възкресяването на светата свобода, ни насочват към наличието на сходство в тяхното идейно съдържание.

Посочените три творби — полските и руската, които Ботев несъмнено е чел и познавал (невъзможно е той да не е следял вестниците на Раковски и Каравелов и „Български книжици“), също в значителна степен са оказали влияние върху зараждането и оформянето на замисъла, върху избора на жанра — молитвата и върху някои страни от идейното съдържание — разкриване страданията на поробените народи и призива за борба и името на свободата им.

Досега Ботевите изследвачи не споменават тези три стихотворения, че могат да имат някаква връзка с „Моята молитва“. Единствено П. Динеков пише следното: „Ако става дума за полски литературни влияния, заслужава да се потърсят евентуално между „Символ-верую на българската комуна“ и „Моята молитва“, от една страна, и полската патриотична и революционна литература от друга.“³ А споменатите стихотворения са твърде популярни сред поляците именно с патриотичното си съдържание, пеят се като молитви за освобождение на поробеното отечество. Не се споменават досега и се отминават и „Литания на пилигрима“ и „Молитва на пилигрима“ на полския поет Адам Мицкевич, които са твърде близки до стихотворението на българския поет не само по форма, но и с идейното си съдържание. Тези две стихотворения А. Мицкевич прибавя към второто издание на своите „Книги на полския народ и на полското

¹ Цитатът е по Е. Георгиев. Цит. съч., с. 578. Е. Георгиев привежда полския оригинал на стихотворението и дава кратки сведения за автора.

² Л. Каравелов. — Свобода, г. II, бр. 1, 2 ян. 1871.

³ П. Динеков. Историческа съдба и съвременност. С., 1972, с. 220.

пилиgrimство“.¹ Освен това те имат и свои отделни издания, които се разпространяват широко сред полските емигранти, използват се от тях като средство за борба с поробителя и за събуждане на патриотични и свободолюбиви чувства у поляците.

Първ полският литературен историк Станислав Пигон допуска възможността, че тези творби на Мицкевич имат и конспиративни издания,² но едва Йозеф Майер откри и изследва няколко отделни нелегални издания на молитвата и литанията.³ Тези издания не съдържат нито името на автора им, нито мястото и годината на издаването им или пък други подробности по издаването с цел да се прикрият следите на отпечатването. Като доказателство за тяхното съществуване авторът на изследването цитира част от писмото на Стефан Гарчински до Игнаций Домейко от 27. IV. 1833 г. в Лайпциг: „Молитвата е издадена в 1000 екземпляра, които сам видях. Добре е за това да се уведоми Адам (Мицкевич — б. м.). Изданието е на Вампуер (издател — б. м.).“⁴ За широкото разпространение на тези произведения свидетелства и процесът в Лвов през 1837 г., на който подсъдимият Висенти Мигурски, по народност поляк, е бил разпитван познава ли споменатите стихотворения на Мицкевич и какво знае за тяхното разпространение сред емиграцията във Франция и в Полша.⁵ Този процес ни убеждава, че творбите са се препредавали нелегално между емигрантите, защото са били преследвани от царското правителство. Авторът на посочената статия открива и анализира шест различни издания на „Литанията“ и „Молитвата“, последното от които е направено през 1848 г.

Не само стихотворението на Мицкевич, но и самите „Книги“ притежават много нови издания и се радват на широка популярност сред полските емигранти и патриоти. От по-късните издания трябва да споменем това от 1860 г. Понеже след Януарското въстание в Париж пристига нова вълна пилигрими и за тях Владимир Мицкевич, синът на поета, издава отново творбата на своя баща. Изданието той придружава с предговор, предназначен за „новото полско пилиgrimство“: „Преминали през същите разочарования, през същите мъчителни страдания, през които минаха и Вашите бащи, вие имате пред себе си същите дела, същите мечти. Приемете от сина тези книги, които неговият Баща на Вашите бащи беше посветил.“⁶ Това посвещение говори убедително за изключителната популярност на книгите и за тяхното предназначение, а заедно с тях и на „Литанията“ и „Молитвата“, за актуалността на идеите, вложени в стихотворенията на А. Мицкевич.

След като имаме пред вид широкото разпространение на посочените творби на Адам Мицкевич сред пилиgrimството и влиянието им върху него, трябва да се убедим познавал ли е Ботев тези творби, чел ли ги е в годините на своето емигрантство, достъпни ли са били за него? Ботевите изследвачи отбелязват, че знаел полски език и че още в Одеса бил в тайни връзки с едно полско емигрантско семейство, дошло тук след полското въстание от 1863 г. За тази връзка свидетелства З. Стоянов в биографията си за Ботев и Ботевиия приятел от Одеса Г. Смилов: „... Подозирам, че това бе някоя от полякините, изпратени в Одеса под надзора на полицията след потушаването на полското въстание от 1863 г. Христо Ботев не обичаше да разказва как прекарва времето си у тях... и отговаряше, че е неудобно да запознава с тях всички българи.“⁷ Можем да предполагаме, че чрез връзката си с това семейство Ботев е влязъл в контакт с нелегални полски емигрантски организации и че е участвувал тайно в тяхната дейност. По свидетелство на Г. Смилов той говорел, „че българинът не трябва да остава в Русия и за лични изгоди да остави народа си на произвола на съдбата“⁸. Подобни възгледи популяризира и Мицкевич в своите „Книги“.

¹ В религиозната литература тези творби вървят като едно цяло, първо са „Литанията“ в стихове, а веднага след тях в проза е молитвата. Вж. B. Staniszewski. *Modlitewnik dla dorosłych*. Warszawa, 1971, s. 125, 129, 134, 139, 144, 147.

² St. Pigon. *O księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego A. Mickiewicza*. Kraków, 1911.

³ J. Mayer. *Wydanía ulotne „Modlitwy pielgrzyma“ i „Litanií pielgrzyskiej“ Adama Mickiewicza*, s. 120—168; Adam Mickiewicz. *Materiały śląskiej sesji miczkiewiczowskiej wyższej szkoły pedagogicznej*. Katowice 10—11. IV. 1956. Katowice, 1958.

⁴ Пак там, с. 123.

⁵ Пак там, с. 133.

⁶ Пак там, с. 121.

⁷ Ал. Бурмов. Христо Ботев през погледа на съвременниците си. С., 1945, с. 11.

⁸ Пак там.

Контактите на Хр. Ботев с полските емигранти продължават и когато е учител в с. Задунавка, където помага за пренасянето на нелегални руски и полски книги в Русия. За тази дейност на Ботев разказва Д. Паничков, посетил го в Задунавка: „Аз бях разгледал книгите на Ботева. Те бяха руски и полски. Полските не им отбирах, но имаше един поляк хубавец, името му беше Гривалди, на години като Ботева.“¹ Макар Паничков да не посочва заглавията на полските книги, можем да предположим, изхождайки от огромната им популярност, че между тях са се намирали и споменатите стихотворения на Мицкевич.

Най-трайни и продължителни са връзките на Ботев с емигрантите-поляци в Букурещ, където често посещава техния клуб и става член на „Славянска дружина“, чийто подпредседател е полският журналист Владимир Дунин. Историческите условия и дейността на Г. Раковски и Л. Каравелов са създали непосредствен контакт между поляци и българи в Румъния и Ботев продължава и задълбочава тези връзки.² Между поляците, приятели на Ботев, е и художникът Хенрих Дембицки, който илюстрира и рисува карикатурите на неговите вестници. Но независимо че всички изследвачи говорят за широките контакти на Ботев с полските емигрантски среди, не можем с точност да определим техния характер и дълбочина, на каква основа са и какви са били побудите и целите на тези контакти, което в значителна степен прави предположение твърдение, че Ботев е чел и познавал стихотворенията на Мицкевич. Твърде голяма е възможността именно в средите на полските емигранти Ботев да е прочел в оригинал тези стихотворения или да ги е слушал декламирани от полските му приятели. Че Ботев не е бил чужд на Полша, говорят и честите му публикации, посветени на съдбата на полската държава, познаването на нейната история и национална съдба. В някои от статиите си той споменава имена на полски писатели, като Нарушевич, отличаващ се със сатирична насоченост на своето художествено творчество, чел е З. Милковски и печата в своя вестник романа „Кърджали“ на М. Чайковски. Между кореспондентите на своите вестници Ботев споменава и двама поляци от Дяръбек и от Лвов. А и полските емигранти в лицето на българските революционери са виждали свои братя по съдба и другари по оръжие в предстоящата революция.

Основания за близостта между „Литания на пилигрима“, „Молитва на пилигрима“ и „Моята молитва“ на Ботев трябва да търсим и в наличието на сходни обстоятелства, наложили създаването на разглежданите стихотворения: историческия момент, еднаквата робска участ на двата народа, емигрантството и патриотичното чувство на техните автори, целите и задачите, които си поставят. И Полша, и България са поробени страни и народът им страда под тежестта на политическото робство. Като историческа необходимост пред полския и българския народ стои задачата за национално освобождение. Мицкевич и Ботев имат еднаква емигрантска участ — разделени са с отечеството си, горчивината и студенината на емигрантския живот непрекъснато ги връщат към мисълта за бъдещето на родината. Водени от патриотичните си чувства и революционни възгледи, те виждат в борбата, в революцията единственото средство за освобождението си от робството. Затова и цялата им революционна, журналистическа и поетическа дейност е подчинена на основната задача — революционната борба за освобождение. И в тази борба първо място отреджат на патриотите-емигранти, които трябва да се пожертвуват за свободата на своето отечество. И двамата революционери разглеждат борбата за национална свобода като част от общата борба за освобождението на цялото човечество. А своето участие в тази борба считат израз на изпълнен патриотичен и човешки дълг, смисъл на техния живот.

Сходството се налага и от типа творец у двамата — тяхното творчество се слива с жизнената им съдба, при тях „съществува дълбока връзка между личност и народ, мирогледът се ориентира към най-прогресивните тенденции на епохата, поетическото творчество се изгражда върху основата на националните литературни традиции и дълбоките корени на народната поезия, без да се изключва всестранното усвояване на литературните постижения на другите народи“.³ Дори и да допуснем, че А. Мицкевич и Хр. Ботев достигат до мисълта да използват библейската

¹ Ал. Бурмов, Цит. съч., с. 43.

² П. Динеков, Историческа съдба и съвременност. Вж. подробна библиография за връзките на Ботев с Полша и поляците, с. 210.

³ П. Динеков, Историческа съдба и съвременност, с. 221.

форма независимо един от друг, трябва да признаем, че и двамата поети използват идейно-художествена концепция, която е нова за полската и българската литература. Същевременно и двамата поети са големи таланти, което предопределя и различията в изпълнението на творбите и в техните идейни, художествени и формални особености, в стилизацията на молитвата.

И макар че изложението дотук факти и съображения да насочват към възможността Хр. Ботев да е чел и познавал „Литания на пилигрима“ и „Молитва на пилигрима“, записани исторически свидетелства и доказателства за това липсват. Затова търсенията в настоящата работа ще се движат в параметрите на типологическите съпоставки между „Моята молитва“ и двете творби на полския поет. По този начин ще се избегне необходимостта да се говори за контактни взаимодействия, същевременно ще се посочват и различията, които съществуват, ще се обясняват причините, които ги пораждат.

А. Мицкевич и Хр. Ботев избират молитвата, защото е твърде разпространена като религиозна литературна форма и защото чрез нея ще постигнат по-силно идейно и художествено въздействие, ще осъществят по-резултатно своята цел. Стилизацията на молитвата при полския поет е средство за повишаване светостта и авторитета на собствените му мисли и да подсили значимостта на молбата на лирическият герой. Изборът ѝ при Мицкевич се налага още и от асоциацията на мъките и мисията на Христос със съдбата и мисията на емигрантите и на Полша, от неговите месианистични идеи и религиозно чувство, които при Ботев липсват. Но и двамата поети освобождават молитвата от традиционното ѝ религиозно съдържание и я изпълват с ново — революционно съдържание, молбата им към бога прераства в страстен зов за освобождение на поробените народи — полския и българския, на цялото човечество. При Ботев се сблъскват две различни идеологически позиции — от една страна, категоричното верую на лирическият герой, а, от друга страна, е светът на тиранията с неговата философия на заблудите и примирението. Техните молитви отричат търпението и примирението, насилието и робството, утвърждават борческото начало и вярата в силите на народа. Недоволството е недоволство на човек и борец, който роптае и се бунтува срещу робските условия за живот, а при Ботев и против религиозните заблуди.

Още в самото начало и двамата поети започват с традиционното обръщение към бога, наложено от използваната жанрова форма — молитвата:

Boże Ojczy, któryś wywiódł Lud Twój z niewoli
egipskiej i wrócił do Zemi Świętej.¹

О, мой боже, правий боже!

Но веднага след това още в следващите строфи става ясно, че богът има различен образ и значение за двамата поети, че го търсят и откриват на различно място — Мицкевич на небето, а Ботев в сърцето и душата на лирическият герой. И при двамата автори откриваме сюжетното конкретизиране на идеята на стихотворенията — от епическия разказ за страданията на поробените народи се преминава към молбата към бога и чрез нея към историческия въпрос — съдбата на нацията и на човечеството (неговото освобождаване). А личната съдба на лирическият герой се разглежда в неразривна връзка със съдбата на народа. Формата на „литания“, на която подражава Мицкевич в „Литания на пилигрима“, го кара да я следва докрай и това налага използването на специфична композиционна рамка. Началото и финалът им са напълно традиционни:

Kjrie eleyson, Christe eleyson.²

и финалът:

W imię Ojca, Syna i Ducha Świętego

Amen³

¹ Боже татко, който изведе твоя народ от робството египетско и го върна в земята свята.

² Господи елейсон, Христе елейсон.

³ В името на Ощеца, Сина и Светия Дух.
Амин.

Дословният превод е на автора на статията.

а така също и повтарящата се през цялото време схема на двучленни стихове, които образуват и своеобразната строфа от два стиха. Ботев спазва само началното обръщение към бога, без традиционния молитвен завършек, и налага четиристишната строфа с различно от Мицкевич стихосложение и интонация. Броят на двусиштията в литанието може да се увеличава неограничено, а посредством молитвената форма е възможно към съдържанието да се присъединят елементи от различни сфери на действителността, без да затъмняват основните жанрови черти на литания и молитвата. Тази възможност Мицкевич е използвал сполучливо и благодарение на нея е нарисувал подробна картина на страданията на полския народ, а като променя съдържанието във втората половина на произведението, съумява да постигне силен и действителен финал. По подобен начин и Ботев включва различни мотиви в съдържанието на стихотворението си и достига до познатия изразителен финал на своята молитва. Това е финал, който и в двете поетични творби подчертава още един път тяхната молба към бога, но вече изведена на нова, контрастна на традицията основа.

В хода на изложението в „Литания на пилигрима“ Мицкевич се обръща към бога, към Христос, Богородица и към светците, закрилящи Полша и Литва, да се молят за поляците, завършвайки с обръщение към всички светци, съдържащо същата молба. Това обръщение става и синтетична характеристика на бога, на неговия син и на останалите светци, подчертават се такива техни черти, които укрепват вярата на лирическият герой, че те ще откликнат на неговата гореща молба. Ботев също прави характеристика на бога, разкривайки отношението му към сиромасите и богатите, и тази характеристика мотивира необходимостта от неговото отричане, а при Мицкевич подсилва утвърждаването на доброто начало в бога. Тук откриваме и различията в идейното съдържание на произведенията, особено в отношението на двамата поети към бога. След обръщението към всички светци се появява седемкратно повтарящата се молба към бога да избави поляците от страданията и мъките, причинени им от робството на руския, пруския и австрийския цар. Обръщението към бога и светците е издържано в стила на традицията, но е изпълнено със светско съдържание, превръща се в широка картина на робската неволя на полския народ. В молитвата нахлува гласът на историята с конкретното описание на лишенията, които търпят полските войници, патриоти и емигранти и на причините, които ги пораждат. Мицкевич пряко показва жертвите на тримата императори — на заточение и в сибирските рудници, загиналите хиляди полски войници и чуждите земи, нерадостната съдба на емигрантите-пилигрими. Седемкратното изреждане на преживените болки и страдания от полския народ, споменаването на конкретни исторически събития и точното назоваване на местата, свързани с гибелта и страданията на пилигримите, засилват епичността и достоверността на описанията. Ботев също нарежда страданията на своите братя-сиромаси, но в това изреждане се чувства повече общочовешкото, отколкото националното, вниманието е насочено повече към социалната същност на тези страдания. Освен това при Ботев страданията са причинени от служителите на черквата, религията осветава робството, проповядва покорство и помазва тираните, докато Мицкевич разделя и противопоставя бога на тираните. Затова и при него лозунгът е „вара и свобода“, а при Ботев — „хляб или свинец“.

Разкривайки страданията на пилигримите, Мицкевич достига до извисяването на техните мъки до страданията на светците. По този начин той внушава мисълта, че терзанията и лишенията за народните правдини по своята светост и значимост се изравняват със страданията на светците за вярата. При определяне смисъла на саможертвата за отечеството Мицкевич достига до религиозно-патриотична апология, показва величието на страданията за отечеството, техния нов смисъл и значение. След картината на народните страдания и двамата поети заради изтърпените мъки от бедните и онеправданите молят бога от тяхно име не за божия милост и състрадание, а свободата, дадена от бога, да бъде награда за мъките. Така изтърпените мъки се явяват своеобразно изкупление и залог за свободата, но при Ботев страданията стават необходимост и подбуда робите да се вдигнат на борба за свобода, освободението ще дойде като резултат от войната, която поробените народи ще поведат.

„Литания на пилигрима“ и „Моята молитва“ са аналогични по строеж с ясно изразена двучленна композиция, двете части са паралелни по конструкция, но по отношение на

съдържанието си са в ярък контраст. Първата част — по-пространната, разказва за страданията на поробените народи и се отличава с изобличителния си патос, насочен при Ботев срещу черквата, а при Мицкевич срещу тираните-императори, наложен от различната идеологическа позиция на лирическия герой и на двамата поети. Втората част има позитивен характер, изпълнена е с оптимизъм, с копнеж за борба, с вяра в победата. В нея блика жажда за революционна дейност, омраза към народните мъчители и горещо желание за борба с народните душмани. В „Молитва на пилигрима“ тази молба не е изказана така направо, както в другите две творби, а чрез символи героят моли за възкресяване на героичните традиции на децата, за свобода на религията.

Лирическият герой на разглежданите творби се обръща към бога, но това обръщение е нюансирано по идейното си съдържание. Героят на Мицкевич моли от бога всеобща война за освобождението от тиранията на тримата императори. Лирическият герой на Ботев, революционерът, иска от бога на черквата и на тираните да даде отговор на въпросите, които го интересуват — за устройството на обществото и живота на хората, за съдбата на робите, за свободата и борбата, за собствената му съдба и място в борбата. За нашия поет понятието бог е лишено от религиозно съдържание, превръща се в символ на човешкия разум и на правдата, олицетворява онези сили, които движат прогреса на човечеството. „Ботев атеистът тук е проявил своя мироглед с пълна сила, цялото стихотворение е пропито с отрицание на религията, то е резултат на неговото революционно-материалистическо разбиране на света“ — отбелязва П. Диневков.¹ Ботев категорично отрича бога на черквата и на тираните и на негово място издига друг бог — на разума и правдата. Истинският бог и у двамата поети е богът на равенството, братството и свободата, но у Ботев липсва религиозното чувство, той изобщо отрича религията, докато Мицкевич иска да я освободи от властта на императорите-насилници.

Подобно на Мицкевичевия герой Конрад от „Задущица“ и героят на Ботев от „Моята молитва“ обвинява бога на черквата, че е създал света несъвършен, че го е изпълнил с нещастия и мъки за бедните, в съюз с богатите ги е обрекъл на вечно робуване. Лирическият герой, както и Конрад, иска да досътвори този свят чрез революцията, в която ще участва целият народ. Според Мицкевич истинският бог се познава със сърцето, Ботев също го открива в сърцето и душата си, вярва в този бог, който учи робите как да се борят за свободата си и насочва борците към революцията, ще ги вдъхновява и окуражава. Отричайки традиционния бог, Ботев не търси истината в ирационалното и мистичното, а в революцията, ясният му мироглед на революционер и атеист го отличава от метафизичния бунт на романтиците. Него го вълнуват национални, социални и политически въпроси — социалното робство и несправедливото устройство на обществото, робството и свободата. Мицкевич иска да реформира християнството и представата за бога, а Ботев провъзгласява нов морал и обществено устройство, нов мироглед и социална програма. Той се бунтува срещу черквата като идеологически институт за заблуди и покорство и не само отрича стария бог, но посочва на народите нов идеал, който ще ги вдъхнови в борбата и ще им вдъхва любов към свободата.

Богът на Мицкевич ще накаже тираните и кралете, защото делата на бога са дела и на хората. Новият бог и при двамата става бога на хармонията, на духовната енергия, бог-творец на свободата. Но Ботев не приема мистичното прераждане на бога у Мицкевич, а направо отрича този бог, защото не чува молитвите на бедните и не иска да им помогне. За него бог е също такъв жесток владетел, който заедно с другите тиранци на земята се е превърнал в народен мъчител. Затова той не приема като Мицкевич, че бог ще възкреси поробенения народ и Полша, не споделя неговите месианистични идеи. Бог според Ботев не възкресява, а вдъхва любов в сърцата на хората, превръща ги в борци и активни участници в революцията, затова иска неговият бог да раздвижи робите и да ги научи как да се борят с народните

¹ П. Диневков. Възрожденски писатели, с. 309.

душмани. Бог е искрата за борба, вярата на хората в победата. Подобни мисли изказва и Мицкевич, но неговото желание е изразено в един молитвен тон, докато при Ботев то е изказано категорично, открито и има действителен, призивен характер. Мицкевич показва свободолюбивата роля на религията в човешкия прогрес, докато Ботев я вижда като спирачка на човешкия прогрес, като оръдие на насилието. Тук е основната отлика между Мицкевич и Ботев — в отношението им към религията и в разбирането на нейната роля в историята на човечеството, дължащи се на различната идейно-философска основа на мирогледа на двамата поети.

Изцяло се доближават двамата автори във втората част на творбите си, когато молитвата им към бога придобива вече конкретен характер, превръща се в молитва за освобождението на поробеното им отечество и на човечеството. Тогава молитвите им се четат като патриотична поезия, двамата поети твърдо вярват в скоростното настъпване на часа на борбата за свободата на робите — Мицкевич моли бога за по-скорошното му идване, а и Ботев говори за този час като за нещо сигурно. Борбата за тях има всеобщ и общонароден характер:

O wojnę powszechną za Wolność Ludów:

Wybaw nas, Panie.¹

и у Ботев:

Подкрепи и мен ръката,

та кога встане робът. . .

Това е молитва — призив за война за освобождение на поробените народи. У Ботев желанието за щастлива смърт звучи като клетва категорично и сурово:

в редовете на борбата

да си найда и аз гробът. . . —

а при Мицкевич като молитва за саможертва в борбата за всеобща свобода:

O śmierć szczęśliwa na polu bitwy,

Prosimy Cię, Panie.²

Единствено в такава смърт те виждат своето щастие и достойно изпълнения си дълг към родината и човечеството. В това признание личи скромността, самопожертвувателността и всеотдайността на двамата патриоти и поети. Достойната смърт в борбата е награда от техния бог. И Мицкевич, и Ботев имат еднакво отношение към борбата, към проблема за своето участие в нея и към смъртта. Със стремежа си за освобождението на робите Ботев подчертава по-отчетливо социалния характер на предстоящата революция, докато Мицкевич я разглежда и като борба за независимостта и свободата на отечеството:

O niepodległość, Całość i Wolność Ojczyzny naszej,

Prosimy Cię, Panie.³

Като завършек на тяхната молитва идва съкровено им желание гробът им да бъде в родината:

¹ За всеобща война за свобода на човечеството
молим те, господи.

² За щастлива смърт на бойното поле
молим те, господи.

³ За независимостта, целостта и свободата на отечеството ни
молим те, господи.

О гроб дла коści naszych w ziemi naszej

Proszymy Cię, Panie.¹

Не оставяй да изстине

бујно сърце в чужбина...

Виждаме, че по идейната си същност молитвата към бога за личната участ на лирическият герой при двамата поети не се различава, има еднаква реализация и е спонтанен израз на свободолюбието и желанието им да се сражават за освобождението на народите, за човешка и национална свобода — смисъл и съдържание на техния живот, живот на революционери. Единството се дължи на близостта между революционната им идеология, но при Ботев тази молба е изказана по-категорично, молитвеното настроение е изчезнало, дължащо се на различията им дух и темперамент. Свободата не може да дойде като божие веление и милост, а трябва да се извоюва с борба и на тази борба те не искат да бъдат пасивни наблюдатели. Активни личности, патриоти и революционери, двамата поети не могат да си представят друга съдба за себе си освен съдбата на участници в революцията. И в такава революция смъртта придобива нов ореол — на романтична красота и човешко величие.

И във формата на поетичните творби на полския и българския поет откриваме сходства и различия, дължащи се на еднаквата жанрова форма, която използват, и на индивидуалните творчески особености на двамата поети. Обръщението към бога у двамата се осъществява по различен начин. Ботев наподобява молитвата с обръщението: „О, мой боже, правий боже“ — обръщение към истинския бог. Той изрежда отрицанието на стария бог „не ти“ седем пъти, а утвърждаването на новия бог „а ти“ се повтаря два пъти, обръщението се осъществява чрез съществителното „боже“, местоимението „ти“ и директно посредством заповедната форма на глаголите: „вдъхни“, „подкрепи“, „не оставяй“, които подсилват обръщението и разкриват желанието на лирическият герой. Мицкевич повтаря предимно изразите — молба: „избави ни“ — седем пъти, „молим те“ — пет пъти и прилагателното „свети“ — три пъти. В „Литания на пилигрима“ честата употреба на съществителните създава усещане за статичност, за молитвено състояние и очакване бог да извърши чудото, а в „Моята молитва“ глаголите особено във втората част я правят раздвижена и динамична. Епитетите при Ботев изпълняват предимно поетическа функция, подчинени са на художествената идея и на ритъма на стихотворението, а при Мицкевич имат повече публицистично звучене. И в творбите на двамата поети се повтарят съществителните „свобода, смърт, родина“, които засилват патриотичното чувство и звученето на политическото ехо в стихотворенията. А материалите за сравнения те черпят от ежедневиия живот, близък до съзнанието на читателя, които придават конкретност на описаното, особено това е подчертано в творбите на Мицкевич. Дори насищането на текста с образи и алузии от Библията не затруднява възприемането на идеите на стихотворенията, а подсилва тяхното действено звучене и превръща творбите в съкровена молитва на патриотите-емигранти — поляци и българи. И в композицията двамата поети се различават. Ботев строи молитвата си върху ярко изразена контрастна основа, върху откритото противопоставяне на двата бога, а в „Литания на пилигрима“ е налице последователно изложение на съдържанието и симетрично построение, контрастът е използван за разкриване отношенията между бога и тираните, показани посредством антигезата. Близостта е и в заглавията на творбите „Моята молитва“ и „Молитва на пилигрима“, което налага моноличната форма на изложение, подсилваща изповедния характер на чувствата и желанията на лирическият герой. Близостта я откриваме и в някои от използваните похвати за изображение — честите обръщания и повторения, изреждания, монолога, в близката емоционална атмосфера, заредена с омразата към тираните и насилието, с хуманизма и волнолюбието, с желанието за героична саможертва.

Докато А. Мицкевич и в „Литания на пилигрима“, и в „Молитва на пилигрима“ следва композиционните и художествените особености на посочените вече религиозни образци, то

¹ За гроб на костите ни в нашата земя
молим те, господи.

Ботев само привидно, външно наподобява молитвата. Още в началото той е в контраст с нейния традиционен увод, търсейки бог не на небето, а в сърцето на лирически герой. Той разрушава установената структура на молитвата и създава нова поетическа форма с оригинална идейност и съдържание. Тази форма, вместо да утвърждава религиозното чувство, влиза в борба с фалша и заблудите на черквата, бори се за човешка справедливост и свобода, за хуманно обществено устройство. А при Мицкевич това ново общество ще бъде създадено от бога, той ще помогне за премахването на тиранията и насилието. Налице е едно различно отношение към традиционната черковно-литературна форма, двамата творци я използват по различен художествен начин, но с еднаква идейна цел и художествено въздействие върху читателите.

„Литания на пилигрима“, „Молитва на пилигрима“ и „Моята молитва“ са творби, които бързо печелят широка популярност сред поляците и българите. С яркото си патриотично съдържание, с темпераментния призив за революционна борба срещу тиранията скоро се превръщат в химни на революцията. За популярността на творбите на Мицкевич стана дума в началото на настоящата работа, затова ще отбележим само популярността на Ботевата молитва у нас след освобождението от турско робство. К. Величков в една своя статия за Хр. Ботев пише следното за „Моята молитва“: „Какъв патриотизъм трепти в същата оная песен, в която именно е изразил своето съчувствие към новите социални стремления: Там, дето призовава царството на разумът; дето поразява предразсъдъците, дето въстава против всичко, което притеснява човекът, изведнъж се провиква:

подкрепи и мен ръката,
та кога въстане робът,
в редовете на борбата
да си найда и аз гробът.“¹

Величков разглежда стихотворението като израз на Ботевия патриотизъм, но в оценката личи възхищението му от силата на чувствата, от отзивчивостта на поетовото сърце на човешките страдания и от готовността му за саможертва.

По-друго е Вазовото отношение към „Моята молитва“. В романа си „Нова земя“ той е възмутен от широката ѝ популярност сред младежите и противниците на Стремски, сред привържениците на социалистическите идеи в България. Вазов не приема изобличителните стихове, насочени срещу религията, защото смята, че те развихрят страстите на тъпата и въздействуват отрицателно върху моралните устои на обществото. Той признава широката популярност на Ботевите стихове: „Но чини ми се, че на никой културен език такова дебелашко и ненужно богохулство не е било написано, нито четено без скрупули от такава маса читатели.“² Молитвата се е пеела като химн по време на народните тържества и била любима песен на младежите и социалистите. Вазов приема само втората част на стихотворението, защото не е разбрал социалния и хуманния смисъл на цялото стихотворение.

На неоправданите и пресилени нападки върху Ботевото стихотворение отговаря Д. Благоев в статията си „Ботев пред съда на естетичните“.³ Той отхвърля не само нападките на Вазов, но и защитава социалното и общочовешкото начало, вложено в „Моята молитва“, посочва отново истинската роля на религията и на бога на правдата и разума. Благоев оценява като положителен факт въздействието на молитвата върху младежта, защото тъкмо младите хора са най-отзивчивите на социалните песни на Ботев и в това е тяхната дързост и млада сила.

„Моята молитва“ е стихотворение, което има изключително въздействие върху умовете и сърцата на хората след Освобождението със силата на актуалността на идеите, вложени в него. То става любимо стихотворение не само на младежта, но и на първите социалисти у нас, не слиза от техните утри и вечеринки, печата се в социалистическите издания и сборници.

¹ К. Величков. Хр. Ботев. — Народний глас, бр. 480, 26 май 1884.

² Ив. Вазов. Събрани съчинения. Т. XIX. С., 1956. с. 536.

³ Д. Благоев. Литературно-критически статии. С., 1951, с. 203—219.

За бързото и широко разпространение на „Моята молитва“ спомага и подходящата мелодия, отличаваща се с молитвен и еднообразен ритъм, напояваща протестантските хорали. Вероятно мелодията е създадена наскоро след Освобождението от анонимен автор, а нотирана се публикува за първи път от Анастас Стоянов и Рачо Рачев в „Народна песнопойка“ от 1886 г.¹ Изключителната популярност на „Моята молитва“ напомня популярността на „Литания на пилигрима“ и „Молитва на пилигрима“ сред полските патриоти и с актуалността на идеите и на съдържанието си стихотворенията на двамата поети не губят своето художествено значение и днес, защото заклеияват фалша и насилието и утвърждават патриотични и свободолюбиви чувства у своите читатели.

Макар да е трудно с категоричност да се твърди, че Ботев е познавал разглежданите стихотворения на Мицкевич, налице е типологическа близост в идейното съдържание и формата на стихотворенията на полския и българския поет. Те не само „откриват“ нов поетически жанр в своето творчество, но му отреждат и нова идейно-художествена функция, превръщат го в средство за патриотично въздействие, в оръжие за борба срещу поробителите и тираните, в страстен призив за революционна борба и саможертва в името на свободата на отечеството и на човечеството. Полският и българският поет в „Молитвите“ си достигат до художествени прозрения, които ги издигат до висотата на най-прогресивните идеи на времето, те стават ратници на човешката свобода и глашатаи на предстоящата революция, която ще възвести „пролетта на поробените народи“. Със своите стихотворения Адам Мицкевич и Христо Ботев осъществяват нетленната връзка между полския и българския народ, стават изразители на най-съвременните възделения на своите сънародници и ги превръщат в борци за човешка свобода и социална справедливост.

¹ Ив. Камбуров, Мелодиите на Ботевите песни. С., 1955, с. 24.